

KIRGIZİSTAN'DA DİNİ DURUM VE SOVYET SONRASI DİNİ GELİŞMEYİ BESLEYEN ETKENLER

Prof. Dr. Suat CEBECİ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

scebeci@sakarya.edu.tr

Öz

Maveraunnehir bölgesinde gelişen İslami kültür havzası, Kırgız dini kültürünü de beslemiş, onların Orta Asya Sünni-Hanefi İslami anlayışının bir parçası olmasını sağlamıştır. Sovyetler Birliği dönemindeki ateist baskılar toplumdaki dini bilgi ve mefkureyi ciddi ölçüde zaafa uğratmıştır. Bundan sonraki toparlanma çalışmalarında çok yönlü müdahalelere mazur kaldılar. Dış kaynaklı dini etki gruplarının dini alanı yönlendirme çalışmaları, yerel geleneksel yapının koruma refleksi ile karşılandı. Bu refleks ülkenin dış kaynaklı en yaygın ve güçlü dini etki gurubu olan Tebliğ Cemaatinin yerleşmesini sağlamıştır. Aynı refleks Müslüman olmayan misyonerlik amaçlı dini grupların etkisizleşmesini sağlamıştır. Kırgızistan'da ciddi bir dindarlaşma süreci yaşanırken bu süreçte dini anlayışı besleyen en önemli iki mekanizmadan biri medreseler diğeri de Cami merkezli çalışmalar yapan Tebliğ Cemaatidir. Her iki mekanizma da Sünni-Hanefi-Matüridi bir anlayış yönünde faaliyet göstermektedir. Devletin laiklik tavrının, dini alanın dışında kalmak olarak ortaya çıkması, ülkenin en önemli din eğitimi kurumları olan medreselerin özel alanda kalmasını sağlamakta bunların devlet kurumu olarak ulusal eğitim sistemin içine alınmasını önlemektedir. Bununla beraber İlahiyat Fakültelerinin standartları devlet tarafından onaylanarak eğitim sistemi içine alınmıştır. Bu kurumların mensupları ile medrese mensupları dini eğitim kurumlarının Devlet bünyesine alınarak din eğitiminin ulusal eğitim sistemi içinde yer alması talebini dillendirmektedirler. Kırgızistan'daki dini hayatın geleceğini bu konudaki gelişmeler belirleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, dini durum, dini gelişme, dini gruplar

RELIGIOUS SITUATION AND FACTORS INFLUENCING POST-SOVIET RELIGIOUS DEVELOPMENT IN KYRGYZSTAN

Abstract

Growing Islamic Culture basin in Transoxiana region influenced Kyrgyz religious culture and provided them to a part of middle-asia Islamic understanding. That is the Sunni and Hanafi influenced religious. Atheist pressures in period of Soviet Union debilitated the religious knowledge and ideals in society significantly. They exposed multiple intervention in subsequent recovery movements. Religious domain routing work of exogenous religious effects groups were met by the protection reflex of local traditional structure. This protection reflex provided the localization of one of the country's most powerful and extensive exogenous religious influence group, Tablighi Jamaat. The Same reflex also provided inactivation of non-Islamic missionary groups. While there were a serious devout process in Kyrgyzstan, two important mechanism that influenced religious understanding were madrasahs and Tablighi Jamaat which operated mousqed-centered. Both mechanism operated toward Sunni-Hanafi-Maturidi understanding. The state's secular attitude emerges as stay outside the religious area provided the most important religious institution, madrasahs remain in private area and prevented acceptance of them as a government institution within national education system. However, the high religious education Institutions were included to educational system. Members of these institutions and madrasahs express demand of acceptance of religious education institutions, as well as religious education

itself, to national educational system. Future of the religious life in Kyrgyzstan will be determined by development of in this regard.

Keywords: Kyrgyzstan, Religious Situation, Religious Development, Religious Groups.

Giriş

Kırgızların Müslüman olmaları Satuk Buğra Han'ın Karahanlı Hükümdarı olmasıyla başlar. Müslüman Arap gezginlerin gayretleri ile 8. Yüzyıldan itibaren Oğuz ve Kalaç Türkleri arasında bazı gruplar İslamiyeti kabul etmiş olsa da İslamiyeti ilk kabul eden Devlet Karahanlılar olmuştur. Ünlü Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han 12 yaşında Müslüman olmuş, 25 yaşına geldiğinde Müslüman olduğunu ilan ederek putperest olan amcası Karahanlı Hükümdarı Oğulcak Kadir Han'a karşı isyan bayrağını açmıştır. Bir yıl sonra da amcasını yenerek hükümdar olmuş ve bütün ahaliyi Müslüman olmaya davet etmiştir. Satuk Buğra Hanı'nın 70 yıl süren hükümdarlığı zamanında Fergana vadisinden başlamak üzere bütün Orta Asya Türkleri kitleler halinde Müslüman olmuşlardır.

Merkezi Asya'nın hızlı bir şekilde İslamiyeti kabul etmesinde en büyük etken, Türklerin İslam öncesi inançlarının İslami inanç değerleri ile örtüşüyor olmasıdır. Türklerin Töre, Kut ve Kök Tanrı üçlüsü etrafında şekillenen inanç değerleri, yeni tanıştıkları İslam dininin değerleri ile zıt düşmüyor aksine çok büyük bir benzerlik gösteriyordu. Töre bir ilahi nizam olarak vaz edilen, kut sahibi hakanlar ve bilge kişilerce düzenlenip değiştirilebilen hayat düsturları olarak kabul edilirdi. Töreye uygun davranan bilge kişi bu konudaki hassasiyetleri ölçüsünde kut kazanır ve töreye uymayan bir hareketi olunca kutunu kaybederdi. Kök Tanrıya atfedilen özellikler ise İslam dininde Allah'ın sıfatları olarak inanılan ve Esmaulhüsna olarak ifade edilen Allah'ı tanımlayan niteliklere çok benzemektedir. Tek yaratıcı olarak görülen Gök Tanrı, Eski Türklerin din sisteminin merkezinde yer almış olduğundan onların dinine Gök tanrı dini de denilmiştir (Kafesoğlu, 1980).

Kök Tenri; **Bayat** (Kadim), **Mengü** (Baki), **Duyan** (Habîr), **İşiten** (Semi'), **Tüzün** (Halim), **Ogan** (Adil), **Törütgen** (Yaratıcı) sıfatlarına sahiptir (Başer, 1991). Müslümanlar olarak Allah Teala hakkında kullandığımız "kainatın ve hayatın sahibi, düzenleyicisi, ölüm ve hayatın kaynağı, nimet ve sıkıntıları veren tek Yüce Yaratıcı" ifadeleri Gök Tanrı hakkında da doğrudur (Başer, 1995).

Türkler, doğrudan Araplarla temas kurmaları sonucunda İslam ile tanışmış ve Müslümanlığı Araplardan alıp kabul etmişlerdir. Bu durum, onların İslam dinini, Peygamberin getirdiği esaslar çerçevesinde sünni çizgide alıp kabul etmelerini sağlamıştır. Fıkıh alanında Ebu Haife'nin, itikat ve kelam alanında İmam Maturidi'nin bu coğrafyadaki

etkilerine bağlı olarak Türklerin dini karakteri Ehli Sünnet, Hanefi ve Maturidi ekseninde gelişip şekillenmiştir. Öte yandan Maverunnehir bölgesinin Ahmet Yesevi, Abdulkadir Gucduvani, Bahauddin Nakşibendi gibi gönül erlerinin etkisi de bölgenin tasavvufi geleneğinin oluşmasını sağlamıştır.

Bütün bu güçlü etkilere rağmen bugünkü Kırgızistan'ın Tanrı Dağları ve kuzeyinde kalan kırsal kesimlere Müslümanlığın ulaşması zaman almış ve bu bölgede yeterince dini bilgi ve kültürün yerleşmesi mümkün olamamıştır. Bu yöredeki göçebe hayatın getirdiği zorluklar sebebiyle ortaya çıkan kültürel yapı içinde İslam kültürünün gelişmemiş olması bugün de kendini açık bir şekilde hissettirmektedir. Şüphesiz ki kuzey Kırgızistan'daki dini inanç ve kültürün güneye nazaran zayıf olmasında bu yörenin Buhara, Semerkant, Taşkent gibi Orta Asya'nın önemli dini merkezlerine uzak olmasının da payı büyüktür (Dorjenov, 1968).

Fergana vadisinin batı kesimindeki Maverunnehir diye bilinen düz ve münbit bölge 9. Yüzyılın başlarından itibaren başlayan iman ve irfan sürecinde önemli bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Bu bölge bugünkü Özbekistan için dini bilgi ve bilincin enerji kaynağı olurken güney Kırgızistan'ı oluşturan Fergana'nın diğer yakası Oş ve Özgen bölgesi de Maverunnehir e yakınlıktan nasibini almıştır. Dünya çapında şöhrete sahip olan el-Mebcut müellifi İmam Serahsi, Nasirüddin el-Oşî, Zahirüddin el-Merginani ve Siracüddin Ali b. Osman el-Oşî gibi şöhretli alimler bu bölgede yetişmişlerdir.

Kırgızistan'ın ve bütünüyle Orta Asya'nın Sovyet Rusya'nın egemenliğine girmesi ile dini alanda yeni bir dönem başlamıştır. Ortodoksluğun etkisindeki Çarlık döneminde Katoliklik ile İslam dinine karşı cephe alınmamış olsa da 1860 lı yıllardan itibaren Kırgızları Ortodoks Hristiyanlığa çevirme yönünde yoğun misyonerlik çalışmaları yürütülmüştür. Yerel halkın bu girişimlere karşı koyması sonucunda misyonerlik faaliyetlerinin başarısız olması üzerine Çarlık yönetimi Kırgızları Ortodokslaştırma fikrinden vaz geçmiş, 1895 yılında Kırgızların Müslüman oldukları tescil etmiştir (İsrailova, 1999). Çarlık yönetimi bu dönemde dini devlet işlerinin dışında tutmamış aksine, yeni ibadet yerleri açılması, dini yayınların basımı ve din görevlilerinin finansmanı gibi işlerde devletin destekleyici rol üslenmesini sağlamıştır. 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik ihtilalinden sonra durum tamamen değişmiş, Çarlık yönetimi ile özdeşleşmiş olan Ortodoksluğa ve diğer dinlere karşı katı bir tavır alınmıştır.

Sovyet yönetimi, 26 Ekim 1917 de çıkardığı "Toprak Yasası" ile bütün dini ve etnik ayrıcalıkları ortadan kaldırmış, dini vakıflara ait arazileri ilçe komünlerine devretmiştir. Bununla beraber Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında Devletin din politikası kurucu lider Lenin'in görüşleri çerçevesinde daha yumuşak bir görüntü vermiştir. Lenin kaleme aldığı bir

yazıda devletin din ile dinin de devlet ile herhangi bir ilişkisinin ve bağlantısının olmaması gerektiğini dile getirmiştir. (Lenin, 1965)

Zaman ilerleyip bütün Orta Asya'da Sovyet egemenliği tesis edilince Devletin dine karşı özellikle de İslamiyet'e karşı tutumu sertleşmeye başlamıştır. 1920'li yılların sonlarına doğru camilerin kapatılması, dini geleneklerin ve kıyafetlerin yasaklanması, kısaca dini göstergelerin bütünüyle toplumdan kaldırılması yoluna gidildi. Müslümanlara ait bütün medreseler kapatılarak vakıflara el konuldu. 1929 yılında dini faaliyetleri yasaklayan kanun çıkarıldı. Bu kanunun sağladığı yasal gerekçeyle dini liderlere yönelik baskı ve tutuklamalar yapılmış, dini örgütler kapatılmış, dini dergiler ve kitaplar yasaklanmıştır (Avcu vd, 2015).

Sovyetler birliği yönetimi, din olgusunu sosyalist devlet ideallerine aykırı bulduğu için ateizmi devlet politikası olarak kabul etmiş ateizmin yoğun propagandasını yaparak din üzerinde baskılarını sürdürmüştür. Okullarda ateizm dersleri verilirken din ile alay edilmiş, din bağlıları, “basmacı” yaftası ile aşağılanmış, ibadetlerin sağlığa zararlı olduğu propagandası yapılmıştır (Dorcenov, 1980). Bu baskıcı ve bunaltıcı ortamda din âlimleri kendi evlerindeki hücrelerde din eğitimi vermeye çalışmışlardır. Alimlerin evlerine ders almaya gelen sayıları 3-10 arası öğrenci grupları kendilerine ayrılan hücrelerde kalıp ders okurlardı. Hocalar sabah namazından önce ve yatsı namazından sonra ders vermeyi tercih ediyorlardı (Kutlu, 2009). Hücrelerde Kur'an öğretiliyor, hafızlık yaptırılıyor ve Arapça dersler veriliyordu. Bunun yanında hocalar kendi bilgi alanına göre *Muhtasar*, *Şerhu Vikaye*, *el-Hidaye*, *Emâlî* gibi klasik kitapları da okutuyorlardı.

İkinci dünya savaşı yıllarında Sovyet vatandaşlarının moral motivasyonu gerekçesi ile din üzerindeki baskılar hafifletilmiş. Müslümanların hacca gitmelerine izin verilmiştir. Bu dönemde hücre eğitimi üzerindeki kontroller gevşetilmiş, bazı camilerin ibadete açılmasına müsaade edilmiştir. İlerleyen yıllarda bu yumuşamanın devamı anlamına gelen bazı önemli olaylar yaşanmıştır. Örneğin 1946 yılında Buhara'daki Mir Arap Medresesinin tekrar öğretime açılmasına izin verilmiş, 1971 senesinde de Taşkent'te İmam Buhari İslam Enstitüsü açılmıştır. Baskıların yoğun olduğu sıralarda bile diğer Müslüman ülkelerle irtibat kurmaya, çok sınırlı da olsa kitap temin etmeye çalışan Kırgız ilim çevreleri Buhara, Semerkant ve Taşkent'te faaliyete geçen din eğitimi merkezleriyle daha kolay irtibat kurmaya başlamışlardır. Devletin ateist baskısı 1970'li yılların sonlarında yeniden sertleşmeye başlamıştır. Artık bu baskılarla yaşamaya alışmış olan halk arasında her şeye rağmen varlığını sürdüren dini şahsiyetler boş durmayıp hücre eğitimi ile faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu dönemde yetiştirilen mollalar, Sovyet sonrası dini gelişmenin temelini oluşturacak olan medreselerde görev alacaklardır.

Sovyetler birliğinin dağıldığı 1991 yılında Kırgızistan'daki cami sayısı bu ülkedeki dini yapının geldiği durum ile ilgili bilgi vermektedir. Araştırma kapsamında kendisi ile yaptığımız görüşmede Oş Bölge Kadısı, Sovyetler birliğinin dağıldığı yılda Kırgızistan'da ibadete açık cami sayısının 35 olduğunu ancak bunlardan bir kısmının kullanılamaz halede olduğunu söylemiştir. Bu camilerin 18'i güney Kırgızistan da idi (Omorov, 2005). O sırada cami sayısının 39 olduğu bazı kaynaklarda ifade edilmiş olsa bile (Şarşenaliyev, 2003) rakamın bundan daha yüksek olmadığı kesindir. Talas Oblası kadısı ise egemenlik öncesi yıllarda Talas bölgesinde Cuma namazı kılınan cami bulunmadığından Cuma namazı kılanların 50 km mesafedeki Kazakistan'ın Taraz şehrine gitmek zorunda kaldıklarını söylemiştir.

Öte yandan 1917 bolşevik ihtilali öncesi Kırgızistan'ın Batken, Özgen, Oş ve Tokmok bölgelerinde klasik din eğitimi kurumları olarak medreseler faaliyet gösteriyordu. Oş şehrinde Alimbek Datka'nın kurmuş olduğu medresenin bölgenin örnek alınan itibarlı medresesi olduğu kaydedilir (Pay,2009). Ayrıca 19. Yüzyılın ikinci yarısında İsmail Gaspralı'nın öncülüğünde başlayan Usulü cedit hareketine ait 10'u aşkın yeni dini mektep de açılmıştı (Akramova, 2008). Kırgızistan'ın önemli isimlerinden O. Sıdıkov, İ. Arabayev, H. Sarsekeyev, K. Şabdanov gibi ünlü kişiler bu medreselerden yetişmiştir (Aynakulova, 2011). Ancak Sovyet yönetiminin dine karşı sert tavrı sonucu bu kurumlara karşı önce ilgi azaltılmış sonra da tamamı kapatılmıştır.

Sovyet Sonrası Dini Gelişmeler

Sovyet yönetimlerinin ateist baskıları Kırgızistan'daki dini hayatı derinden etkilemiş olsa da Kırgızların sahip oldukları dini miras, onların dini kimliklerini korumalarını sağlamıştır. Birliğin dağılmasına yakın yıllarda birliğe bağlı cumhuriyetlerde dini kuruluşlarla ilgili düzenlemeler görülmeye başlamıştı. Bu durum Kırgız yöneticileri de hareketlendirmiş, dini konularla ilgili düşünceler tartışılmaya başlanmıştır.

Bağımsızlık döneminin ilk Cumhurbaşkanı olan Askar Akaev bir konuşmasında şöyle demiştir: *“Milletimizin önünde duran hedeflerin gerçekleşmesinde dinin ve dinî müesseselerin rolü büyüktür. İslâm'ın toplumumuzdaki etkisi gittikçe artmaktadır. Devletimiz düzenli ve belli çerçevede içerisinde yapılan İslâmî faaliyetlere destek verecektir...”* (Gosudarstvo, 1997) Bu ifadeler yeni yönetimin dini konudaki yaklaşımını yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir.

Bağımsızla birlikte Kırgızistan'ın tarihsel kimliği, dini inançları, örf ve adetleri konusunda toplumda bir farkındalık ortaya çıktı. Kırgız aydını yeni özgürlük ortamının

sağladığı serbestlik hazzından çok kendine dönme, kendini gerçekleştirme ve değerlerine dair özgün kararlar üretme sorumluluğunu hissediyordu. Bağımsızlık ilanının dördüncü ayında 16 Aralık 1991 tarihinde Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Konseyi “Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kuruluşlar Kanunu”nu kabul etti. Bu kanunla hangi dini inançtan olursa olsun Kırgızistan vatandaşlarının dini alandaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alıyordu.

Bu durum Kırgızistan’ın yeni dönemde özgürlükçü, demokratik, laik bir devlet yapısı benimsediğini gösteriyordu. Bu kapsamda girilen yeniden yapılanma çalışmaları kapsamında 1993 yılında kabul edilen Anayasa^(*) ve bunun 2007 yılındaki referandumla değiştirilmiş olan yeni şekli, din-devlet ilişkilerinde laiklik anlayışını getirmiştir. Dini özgürlüklerin Anayasa ve yasa güvencesine kavuşturulmuş olması ile yeni dönemde dini hareketlere hukuki bir zemin sağlamış oldu. Artık Kırgızistan’daki dini gelişmeler bu hukuki zeminin sağladığı haklar ve özgürlükler ortamında gelişecektir. Gelişmeleri takip etmek ve Devletin dinle ilgili siyasetini yürütmek üzere 4 Mart 1996 tarihinde bugünkü adı Kırgız Cumhuriyeti Din Komisyonu olan ve doğrudan Devlet Başkanına bağlı olarak görev yapan bir devlet kurumu kuruldu.

Sağlanan bu özgürlük ortamı her türden dini grupların ülkede faaliyet göstermelerinin yolunu açmış oldu. Sovyet dönemindeki ateist baskının boşalttığı dini alanı doldurmak üzere hem İslam ülkelerinden hem de Avrupa ve Uzakdoğu ülkelerinden çeşitli dini örgüt ve cemaatler birer sivil toplum kuruluşu olarak Kırgızistan’da faaliyet göstermeye başladılar. Bunlardan bir kısmı vakıflar, öğrenci yurtları, yetimhaneler ve okullar açarak kurumsal çalışmalar sürdürürken bir kısmı da hücrel çalışmalar yürütme yoluna gitmişlerdir. Bu arada dünyada dini radikalizme dayanan istenmeyen olayların ortaya çıkması, El-kaide, Taliban, Hizbullah gibi din eksenli siyasi örgütlerin şiddete dayanan faaliyetleri gibi durumlar, benzer gelişmelerin Kırgızistan’a sirayet edebileceği endişelerini güçlendiriyordu. Bu sebeple dini kuruluşların artan faaliyetlerini kontrol etmek ve bu kuruluşları kayıt altına almak maksadıyla 31 Aralık 2008 tarihinde “*Kırgız Cumhuriyeti Dine Mensubiyet ve Dini Gruplar Özgürlüğü Kanunu*” çıkarıldı. Bu kanunla Devlet kurumlarına dini kuruluşları kayıt altına alma ve denetleme görevi verildi.

Öte yandan Orta Asya’nın kadim din eğitimi geleneği ile yetişmiş Damla denilen saygın din âlimleri ise geleneksel din eğitimi kurumu olan medrese eğitimi üzerinde

(*)1993 yılında kabul edilen Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının 16. Maddesinin 2. Bendi şöyle denilmektedir: “*Kırgız Cumhuriyetinde herkes dine inanma, dini örf ve adetleri yerine getirme özgürlüğüne sahiptir ve düşüncelerini, basın – yayın yoluyla özgürce açıklayabilir.*”

yoğunlaştılar. Halkın, özgürlüğe kavuşmanın heyecanı ile dine sarılmasının enerjisini arkasına alan damlalar, hızla camiler ve medreseler açmaya girişmişlerdir.

Uzun yıllar sonra gelen özgürlükle birlikte ilk hamlede 1992 yılında ikisi Kuzeyde (Bişkek, Karabalta), ikisi de güneyde (Oş, Celalabad) olmak üzere dört medrese açılmıştır (İsabaeva, 2005). Takip eden yıllarda medreseler hızla artmaya devam etmiş, ülkedeki medrese sayısı 2003 yılında 40'a, 2013 yılında da 65'e yükselmiştir. Ancak tecrübe birikimi ve diğer imkanların son derece sınırlı olması sebebiyle ilk zamanlar açılan medreselerde derslikler, öğretim araçları, uzman öğretmen kadrosu son derece yetersizdi, sistematik öğretim planı ve programı yoktu (Asanov, 2000). Cami sayılarında da aynı şekilde hızlı artışlar olmuştur. Kırgızistan'da özgürlüğün kazanıldığı 1991 yılında 39 cami varken 2002 de cami sayısı 2000'e, 2013 yılında da 471'i kayıtsız olmak üzere 2321'e ulaşmıştır (Cebeci, 2014).

Kırgızistan'da Din ile devlet işlerinin birbirinden ayrı olması sebebiyle halen din işlerini organize edip yürüten resmi bir devlet kurumu yoktur. Hristiyan nüfusun dini temsilcisi Rusya Ortodoksluğu Bişkek Episkoposluğu'dur. Müslümanların temsilcisi ise "Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi" (Müftiyat) adlı özel kurumdur. 1943 yılında Stalin'in izni ile Taşkent'te kurulan Orta Asya Müslümanlarının Dini İdaresi (Orta Asya Müftülüğü) bünyesinde Müslüman toplumların her birinin temsilcisi kadı sıfatıyla yer alıyordu. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Kırgızistan temsilciliği 17 Eylül 1993 tarihinde Taşkent'ten ayrılarak Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (Müftiyat) adıyla müstakil bir idare olarak kurulmuştur (Kuzukulov. (2015). Devletten bağımsız, özel bir kurum olan Müftiyat devletten maddi destek almaksızın ülkedeki bütün camilerin ve medreselerin yönetim işini yürütmektedir. Dini kurumlar Müftiyata bağlı olsalar da mali giderleri mahalli imkanlarca karşılanmaktadır. Gelirlerini Hac ve Umre faaliyetlerinden elde eden Müftiyat, medreselere de bu fasıldan cüzi miktarda katkı sağlamaktadır.

Müftülüğün taşra teşkilatı olarak, ülkenin 7 ilinde (Oblas) birer kadı, Çuy ve Oş bölgelerinde de birer bölge kadısı olmak üzere toplam 9 kadılık bulunmaktadır. Ülke genelinde Oblaslardan 20'şer temsilci, İslam Üniversitesinden ve diğer kuruluşlardan da 20 temsilci olmak üzere 200 kişilik Alimler konseyi vardır. Bu konsey, sayıları zamanla değişen alimler meclisi (Alımlar Keneşi) ni seçer. 2014 yılında seçilmiş olan alimler meclisi 21 kişiden oluşmaktadır. Önceleri Müftü Alimler Meclisi'ne başkanlık ederdi, 2014 yılında Meclis kendi içinden İslam Üniversitesi Rektörü Abdüşşükür'ü başkan seçmiştir. Alimler Meclisi Müftüyü seçmekte, Müftü de kadıları tayin etmektedir. Camilerdeki din görevlileri (moldolar) ise mahallinde cami ile ilgilenenler tarafından temin edilip Müftünün onayına

sunulmak suretiyle görevlendirilirler. Egemenliğin ilk yıllarında birkaç dua bilenler camilerde görevlendirilirken medreselerin ve buralardan mezun olanların çoğalmasından dolayı artık moldo tayinlerinde medresede öğrenim görmüş olma, belli düzeyde dini bilgi sahibi olma, Kur'anı düzgün okuma gibi özellikler aranmaktadır.

Öte yandan Kırgızistan'daki Hıristiyan nüfusta da önemli hareketlilik yaşanmaktadır. Sovyetler birliği döneminde Kırgızistan'a yerleşmiş olan Ruslar ve diğer Hıristiyan unsurlar birliğin dağılmasından sonra çekilmeye başlamışlardır. Ancak Hıristiyan nüfus giderek azalsa da Hıristiyanlaştırma amacına yönelik yürütülen misyonerlik faaliyetleri yoğunlaşmaya devam etmiştir. Bugün Kırgızistan genelinde %7 oranına kadar düşmüş olan Ortodoks nüfustan çok misyonerlik faaliyeti yürüten dış kaynaklı gruplar dikkat çekmektedir.

Kırgızistan Cumhuriyeti Din Komisyonu'nun kayıtlarına göre halen Ülkede faaliyet izni almış olan kayıtlı misyoner grupları ve bunların her birine ait kurum sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Cebeci vd. 2014).

Dini Grup	Kurumları	Dini Grup	Kurumları
1- Katolikler	4	7- Karismatlar	43
2- Baptistler	49	8- Yahova Şahitler	41
3- Adventistler	31	9- Yahudiler :	1
4- Ellinci güncüler	54	10- Buddistler	1
5- Luteranlar	21	11- Bahailer	12
6- Presbiteryenler	36	12- Diğer Protestan grupları	41
Toplam Kurum Sayısı: 334			

Bunlardan başka faaliyet izni almamış veya alamamış çok sayıda grubun mevcut olduğu Din komisyonu yetkililerince dile getirilmiştir.

Misyonerler, doğrudan Hıristiyanlık propagandası yaparak işe başlamak yerine, çeşitli sosyal faaliyetlerle dolaylı yoldan insanların Hıristiyanlığa sempati duymalarını sağlamaya çalışmaktadırlar. Misyonerlerin amaç ve yöntemlerinde kısmi farklılıklar bulunsa da, hepsinin ortak özelliği, halkı İslam'dan vazgeçirerek kendi inançlarına girmelerini sağlamaktır.

En önemli dayanakları ve sürekli dile getirdikleri argümanlar; demokrasi, insan hakları ve inanç özgürlüğüdür. Yoksulluk, terör ve şiddet gibi olumsuzlukların Müslümanlıktan kaynaklandığını ileri sürmek suretiyle barış ve huzur vadederek etkili olmaya çalışmaktadırlar.

Bunun dışında yine yurtdışı kaynaklı çeşitli Müslüman gruplar da kendi düşünce ve anlayışları doğrultusunda etkili olmaya çalışmaktadırlar. Açtıkları özel okullar, öğrenci yurtları, yetimhaneler ve hücrelerle faaliyet yürüten grupların başında Fethullah Gülen Cemaati, Süleyman Efendi Cemaati, Sami Efendi Cemaati ile Selefî, Ahmedi, Hzbu't-tahrir

denilen dini gruplar gelmektedir. Bunlardan Fethullahçıların ülke genelinde 16 okulu ve bir üniversitesi (Alato Üniversitesi), Süleymancı cemaatinin ise üç yetimhanesi ve 14 öğrenci yurdu bulunmaktadır. Sami Efendi Cemaatinin Bir ilahiyat Fakültesi ve iki Kur'an Kursu mevcuttur. Ahmedilerin Bişkek'te iki okulu ve Narında bir Üniversitesi vardır. Selefî ve Hizbuttahrir grupları ise hücrel çalışmaları tercih etmektedirler. Merkezi dışarıda olmakla birlikte ülkedeki mensuplarının tamamı yerli olan Tebliğ Cemaati ise Ülkedeki İslami grupların en etkilisidir. Tabliğ Cemaati ve faaliyetleri hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir.

Dini etkinliklerdeki bu yoğunlaşma karşısında ülkedeki dini durumun yeniden değerlendirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu amaçla 3 Şubat 2014 tarihinde yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında konu genişlemesine tartışılmıştır. Cumhurbaşkanı Atambayev toplantıda bağımsızlık sonrası devlet makamlarının, dini alanda denetim yapmamasının yanlış bir strateji olduğunu dile getirmiştir. Din Komisyonu Başkanının ve Müftünün de katıldığı toplantıda Atambayev son yıllarda Arap, Pakistan ve Hindistan kültürüne ait kıyafetlerin giderek yaygınlaşmasını, Müftiyatın bunu destekler mahiyette davranmasını ve Müftiyatın adeta ticari bir kuruluşa dönüşmesini eleştirmiştir. Milli Güvenlik Kurulu toplantısının sonucu olarak 7 Şubat 2014 tarihinde açıklanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde; Müftülüğün ve diğer dini kuruluşların sıkı bir şekilde denetlenmesi, din ile ilgili konuları düzenleyen yasalarda ve politikalarda reform çalışmalarının başlatılması, İslami din kurumlarına atanacak görevlilerin Ehli Sünnet-Hanefi- Maturidi inançta olmaları kararları ilan edilmiştir. Bu kararlar, Kırgız Devletinin ülkedeki dini gelişmeler konusundaki tutumu, özellikle de İslami alandaki mezhep tercihi bakımından son derece önemlidir.

Dini Gelişmeyi Besleyen Kaynaklar

Kırgızistan'da dini gelişmeden bahsederken İslam dinini kast etmek kaçınılmazdır. Zira Ruslarla birlikte ülkede varlığı söz konusu olan Ortodokslar, Sovyet sonrasında Rusların ülkeden çekilmesiyle giderek azalmıştır. Bağımsızlık ilan edildiğinde nüfusun %25'ini oluşturan Rusların oranı 2014 yılı itibariyle % 7' ye kadar düşmüştür (Cebeci vd, 2014). Nüfusun % 90'ını oluşturan Müslümanlar yerli mollaların önderliğinde açılan cami ve medreselerde din eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütmektedirler. Dış ülkelerden gelen İslami grup temsilcileri de kurdukları vakıflar, okullar, yurtlar, yetimhaneler gibi kurumlarla dini bilgi ve değerleri kendi yöntemleri ile yaymaya çalışmaktadırlar.

Dini alanda ortaya çıkan çok çeşitli organizasyonların faaliyetleri sonucu doğal olarak halkın dine yönelişinde hızlı gelişmeler gözlenmeye başlamıştır (Cihan, (2005/b). Görünen

kısmıyla camiler Cuma günleri dolup taşmakta ve cemaatin çok büyük bir kısmını geçler oluşturmaktadır. Şehir merkezlerinde ve mahallelerde camilerin yaygınlaşmasının yanı sıra iş ve ticaret merkezlerinde namaz kılma mekanlarının açılması, daha önce pek bilinmeyen dini bayramların fark edilir olması, oruç tutanların çoğalması şeklinde dini gelişme günümüzde açıkça hissedilir olmuştur. Yapılan Araştırmalar da Kırgızistan'da belirgin bir dindarlaşma trendi olduğunu göstermektedir (bkz: Kiraz,2010 ; Aydar, 2009).

Bugün Kırgız toplumunda dini gelişmeyi sağlayan kaynakları üç başlıkta toplayabiliriz. Bunlar; dini eğitim kurumları, camiler ve dini grup organizasyonlarıdır.

1- Dini Eğitim Kurumları

Kadim geleneğin uzantıları şeklinde varlığını sürdüren medreseler Kırgızistan'ının en önemli din eğitim kurumlarıdır. Halen sayıları 70'e ulaşmış olan medreseler, Müftiyat'a bağlı özel eğitim kurumları olarak, Müftiyat tarafından onaylanan programları uygulamaktadırlar. Medreseler ilk, orta, yüksek olmak üzere üç kademeli bir yapıya sahiptirler. Kırgızistan'da zorunlu eğitim 9 yıl olduğu için medreselerin ilk ve orta kısmına devam eden öğrenciler aynı zamanda devlet okullarındaki eğitimlerine de devam etmek durumundadırlar. Medreselerin yüksek kısımlarına İslam Enstitüsü de denilmektedir. Medreselerin programlarında Kur'an, Arapça, Fıkıh, Tefsir, Hadis, Akide, Ahlak, İslam tarihi gibi meslek dersleri yanında Kırgız Dili, Kırgız Tarihi, Beden Eğitimi, İformatika gibi genel kültür dersleri de yer almaktadır.

Müftiyat'a bağlı İslam Üniversitesi adıyla Bişkek'te bir yüksek din eğitimi kurumu da faaliyet göstermektedir. Gerek her kademedeki medreseler ve gerekse İslam Üniversitesi devlet tarafından akredite edilmedikleri için diplomaları Devlet tarafından tanınmamaktadır. Bu kurumlar Devlete Programlarını onaylatmadıkları, öğretim kadrosu, öğretim mekanları vb konularda Devletin standartlarına uymadıkları için akredite edilmemektedirler.

Ülkede Üniversitelerin bünyesinde Devlet standartlarına uygun olarak açılmış dört İlahiyat Fakültesi öğretime devam etmektedir. Bunlar; Oş Devlet Üniversitesine bağlı olan Oş ve Araşan İlahiyat Fakülteleri, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Arabayev Üniversitesi İlahiyat Fakültesidir. Arıca Hukuk Enstitüsü bünyesinde İslam Hukuku bölümü ile Milli Üniversite Din Bilimleri Bölümü mevcuttur. Bu kurumların mensupları, bütün din eğitim kurumlarının Devlet bünyesine alınmasını savunarak dini alandaki özel girişimlerin ileride beklenmedik sorunların çıkmasına yol açabileceğine dikkat çekmektedirler. Kırgızistandaki dini durumla ilgili olarak ülke genelinde yaptığımız kapsamlı bir araştırmada, medreselerin hoca ve yöneticilerinin de bu kurumların devlete bağlanması yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu konuda ortak bir kanaatin mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

İlk basamak medreseden üniversiteye kadar Kırgızistan'daki bütün din eğitimi kurumlarında Ehli Sünnet-Hanefi-Maturidi çizgisinde eğitim-öğretim yapılmaktadır. Araştırma kapsamında Kırgızistan'ın yedi bölgesinden 26 medresede yaptığımız incelemelerde bu okulların birer özel eğitim kurumu olmalarına karşılık güncel akımlarla ilgisi olmayan klasik eserlere dayalı geleneksel eğitim verdiklerini gördük. Hal böyleyken "ilâhiyat fakülteleri bir tarafa bırakılacak olursa, örgün ve yaygın din eğitimi veren birimlerin büyük çoğunluğunda, İslâm'ın daha az akılcı olduğu iddia edilen Eş'arî yorumu ile ideolojik bağ taşıyan güncel fikrî akımların egemen olduğu" (Cihan,2005) iddiasını doğrulayacak bir durumla karşılaşmak mümkün olmamıştır.

Medreselerde 3.000'e yakın öğrenci öğrenim görmekte, orta medreseyi bitirenler camilerde imam olarak görev alabilmektedirler. Halen camilerde görev yapan bütün imamlar medrese çıkışlı olmadığından imamların bilgi ve mesleki yeterlik düzeylerinin düşük olduğu yönünde genel bir kanaat mevcuttur. Bu sebeple iyileştirme çalışmaları hızla devam etmekte, Müftülük bazı vakıflar ve İlahiyat Fakülteleri ile işbirliği yaparak imamlara yönelik eğitim seminerleri düzenlemektedir.

Kırgız Devleti, laiklik gerekçesi ile dini alana müdahale etmemekte, halkın din eğitimi ihtiyaçlarını karşılama yönünde bir girişimde bulunulmamaktadır. İlk ve orta öğretimin on bir yıl olduğu Devlet okullarının programlarında, doğrudan din öğretimi ile ilgili bir ders mevcut değildir. Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda 1991 yılında ahlaki çerçevede genel kültür amaçlı "İman Sabagı" adıyla bir ders konulmuştur (Akramova, 2008). Dinin hem ahlâk, hem de kültür ile ilişkisinin bulunması sebebiyle, ders programında kısmen dinî konulara da yer verilmiştir. Diğer dinlerle ilgili genel tanıtım bilgilerinin de yer aldığı bu dersleri daha çok dini formasyonu olmayan öğretmenler okutuyordu. Bu öğretmenlerin okuttuğu dersler halkın din öğretimi yönündeki beklentisini karşılamaktan uzaktı. Dini öğrenimli öğretmenler ise imam sabagı dersini İslam din bilgisi dersi olarak okutuyorlardı. Bu da devlet yetkililerinin istemediği bir durumdu. Dolayısı ile kimseyi memnun etmeyen bu dersin okutulmasından bir sonuç elde edilememiş oldu.

Iyman Sabagı dersinin adındaki, "Iyman" kelimesinin yanlış yorumlara neden olduğu, kültür içerikli bu kelimeye dini muhteva yüklediği yolunda itirazlar yükselmeye başladı. Sonuçta Kırgızistan Bilimler Akademisi hocalarının önerisi ile 19.07.2004 tarihinde çıkartılan 545 Sayılı Kanunla bu dersin adı "Adeb Sabagı" (Ahlak Dersi) olarak değiştirilmiştir (Akramova, 2008). Bu dersin muhtevası ve kimlerin okutacağı hususlarında bir mutabakatın sağlanamaması sebebiyle Adeb Sabağı dersi denemesinden de bir sonuç elde edilememiş, henüz yaygınlaşma imkanı bulmadan programlardan çıkarılmıştır. Nihayet 2015-2016 öğretim yılında başlatılan plot

uygulama ile “Din Tarihi” adıyla bir ders denenmeye başlamıştır. Tarih öğretmenleri tarafından okutulması öngörülen bu dersin içeriği ve kimlerin okutması gerektiğine dair tartışmalar başlamış durumdadır. Görünen odur ki Devlete ait ilk ve orta öğretim kurumlarında dini bilgilerin öğretimi konusunda henüz bir etkinlikten söz etmek mümkün değildir.

2- Camiler ve Tebliğ Cemaati

Kırgızistan’da “Davatçılar” denilen ve “Tebliğ Cemaati” olarak da bilinen Pakistan kaynaklı dini grup ülkenin en etkin ve yaygın cemaati olarak faaliyet göstermektedir. Bu grup diğer çok sayıda dini grup gibi dış kaynaklı olmakla birlikte, ülkedeki mensupları itibariyle tamamen yerli bir yapıya kavuşmuştur. Bazen çok az sayıda dışarıdan gelip faaliyetlere katılanlar olsa da genellikle cemaatin bu ülkedeki mensuplarının tamamı yerlidir. Bu sebeple Tebliğ Cemaatinin diğer dış kaynaklı gruplardan ayrı değerlendirilmesi gerekir. Bunlar yerel dini anlayışa uygun olarak Sünni-Hanefi çizgiyi takip etmekte, halk ile kolayca kaynaşmakta ve ülkenin her köşesinde rahatlıkla faaliyet gösterebilmektedirler.

Davatçılar, camilerde toplanarak buralardan mahalle içlerine dağılıp halkı, camie davet etmeye, dini yönden bilgilendirmeye ve faaliyetlerine katılmalarını sağlamaya çalışırlar. Ülkedeki her camide mutlaka bir davatçı grubu toplanmakta, birçok camide yatmaları için ayrı odalar bulunmaktadır. Bunların Sünni-Hanefi çizgiyi takip etmeleri, şiddetten uzak durmaları, siyasi amaç gütmemeleri sebebiyle Müftiyat tarafından desteklenmekte, faaliyetleri Devlet tarafından da mahzurlu görülmemektedir.

Bugün itibariyle 2500’e ulaşmış olduğu tahmin edilen cami sayısı, Tebliğ Cemaatinin faaliyetlerinin yaygınlığını ve kapsamını ifade etmektedir. Zira her cami Tebliğ Cemaati için bir faaliyet karargahı durumundadır. Güney Kırgızistan’da dini bilgi ve bilincin gelişmesinde medreseler önemli ölçüde etkili olsa da Tebliğ Cemaatinin bu bölgedeki etkisi diğer bölgelerden daha az değildir. Medrese hocalarının büyük bir kısmı tebliğcilerle irtibatlı olup Tebliğ Cemaati ile medrese arasında bir anlaşmazlık mevcut değildir. Kuzey Kırgızistan’da Özellikle Isıkgöl, Narın ve Talas illerinin yer aldığı kırsal bölgede halkın İslam’la buluşmasını sağlayan yegane etki mekanizması Tebliğ Cemaatidir.

Tebliğciler öğle ile ikindi arası camide toplanarak görev planlaması yaparlar. İkindiden sonra mahalleyi dolaşarak insanları dini görevleri yapmaya ve camie gelmeye davet ederler. Akşam namazından sonra da birlikte kitap okuyup kendi bilgilerini pekiştirirken yeni katılanların bilgilenmelerini sağlarlar. Böylece camie gelmeye alışan ve okunan derslerde belli bilgileri öğrenenler de birer davetçi olarak faaliyete katılmaktadırlar.

Tebliğciler 3 günlük, 40 günlük ve 4 aylık sürelerle olmak üzere üç ayrı zaman dilimleri ile tebliğe çıkmaktadırlar. En ücra köye varıncaya kadar her yerleşim birimine

gidilen bu çalışmalarda üç günlük periyotlar yoğunluk teşkil etmektedir. Üç günlük çalışmalar aynı zamanda yeni katılanların eğitilip tebliğe alıştırıldığı etkinlik olarak da düşünülmektedir. Bu süre içinde katılımcıların bütün irtibatları kesilmekte sadece Cemaatin tebliğ ve okuma çalışmaları ile ilgilenmeleri sağlanmaktadır. Davet çalışmalarında ibadetlerle ilgili basit konular kolay anlaşılır bir dille anlatılmaktadır. Camilerde yapılan okumalarda ibadetlerin ve tebliğin faziletlerine dair konular ön plana çıkmakta, hep aynı hususların okunmasına devam edilmektedir. Camilerdeki toplantılarda Hintli Alim Muhammed Zekeriya Kandelevi'nin faziletlerle ilgili kitapları okunmaktadır. Tamamen cami merkezli bu çalışmalar, Kırgızistan'da camilerin dini gelişmeyi sağlayan kurumlar olarak ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

3- Yabancı Dini Gruplar

Kırgızistan'daki dini çevreler kendi iç dinamikleri ile dini hayatı canlandırmaya ve İslam kültürünü toplumda yaymağa çalışırken bir yandan da dış ülkelerden gelen dini grupların etkileri ile yüzleşmektedirler. Bu yüzleşme onlara farklı akımları tanıma, yeni tecrübeler edinme ve istenmeyen gelişmelerle baş edebilme gibi kazanımlar sağlamaktadır. Kırgızistan halkının %90'ı Müslüman olduğu için dış kaynaklı dini gruplardan Müslüman olanlar dostane karşılanırken gayrimüslimlere hep kuşkuyla bakılmaktadır. Müslüman dini gruplardan Ahmediler istisna edilirse diğerlerinin tamamının Sünni-Hanefi anlayışta olmaları Kırgızistan için şans gibi görülse de siyasi amaçlar güden yapılar tedirgin etmektedir. Farklı bir mezhep iddiası olmayan Türkiye kaynaklı, Süleyman Efendi Cemaati, Aziz Mahmut Hüdai Cemaati, Risalei Nur Cemaati ve Menzil Cemaati diye bilinen dini cemaatler kendi cemaat aidiyeti güdüsüyle dini hayatın gelişmesi yönünde faaliyet yapmaktadırlar. Fethullah Gülen Cemaati ise dini argümanları da kullanarak ticari ve siyasi amaçlar güden bir yapıya sahiptir. Yürüttükleri eğitim kurumları vasıtasıyla itibar ve çevre kazanarak sembollerinden ve göstergelerinden arındırılmış, Hıristiyan dünya ile bütünleşik bir İslam anlayışını dünyada egemen kılma peşindedirler. Sebat Eğitim Kurumları adı ile faaliyet gösteren Fetullahçıların Kırgız Devlet kademelerindeki yöneticiler üzerinde önemli ölçüde etkili oldukları bilinmektedir. Ayrıca bu grup Kırgızistan'da "Adep Başatı" adı ile Fethullahçılığın yerli versiyonunun kurulmasına da öncülük etmiştir.

Kırgızistan'da Müftiyat'ın yönetim kademelerinde görev alanlar, Alımlar Keneşi üyeleri ve diğer dini otoritelerin büyük çoğunluğu dış ülkelerde (Arap ülkeleri-Pakistan) dini öğrenim görmüşlerdir. Bu sebeple başta Tebliğ Cemaatine belli ölçüde de Selefilik ve Vahhabilik akımlarına sempati duymaları yadırganamaz. Bütün dış kaynaklı etki mekanizmalarına rağmen Kırgızların dini anlayış bakımından kadim bir geleneğe sahip

olmaları onların bu etkilerden çok fazla yön tayini almalarına imkan vermemektedir. Fethullahçılarının etkisi siyasi ve bürokratik alanda kendini gösterdiği için bu gurubun ülkenin dini anlayışında yön tayin edici bir etkisi şimdilik görünmemektedir.

Gayrimüslim grupların Kırgızistan'daki faaliyetleri ise bildik misyonerlik çalışmalarından ibarettir. Onlar, insan hakları ve inanç özgürlüğü gibi evrensel değerleri arkalarına alıp demokratik-laik Devlet yapısının sağladığı özgürlük imkanlarını kullanarak Hıristiyanlaştırma çalışmaları yapmaktadırlar. Halen ülkenin değişik bölgelerinde Baptistler, Yedinci Gün Adventistleri, Ellinciler, Lüterciler, Presbiteryenler, Karizmatlar, Yehova Şahitleri, Budistler, Bahailer gibi çeşitli adlar altında faaliyet yapan 400'e yakın dini organizasyonun mevcut olduğu kaydedilmektedir (Avcu,2015). Bu gruplara batı kaynaklı uluslararası bazı kuruluşların şemsiye görevi yaptığı, kamuoyu oluşturma yönündeki faaliyetlerine sponsorluk desteği verdikleri bilinmektedir. Gerek misyoner grupların gerekse şemsiye kuruluşların Kırgızistan'daki bütün faaliyetleri dini hayatı yönlendirmeye ve dini gelişmeleri kontrol etmeye yöneliktir. Ancak cazibe unsuru olarak mali argümanlar kullanmayı da kapsayan bu çalışmalar, bürokraside ve entelektüel kesimlerde itiraz görmese de halk tarafından reddedilmekte ve taraftar bulamamaktadır.

Sonuç

Sovyet yönetiminin uzun yıllar ateist baskı altında tutarak dini hayatı zayıflattığı Kırgızistan'da özgürlük sonrası hızlı bir dine yöneliş başlamıştır. Bu yönelişe istikamet verme amaçlı çok sayıda dini etki mekanizması görev yapmaktadır. Bunlar arasında özel dini eğitim kurumları olan medreseler ile cami merkezli çalışmalar yürüten Tebliğ Cemaati ülkedeki dini gelişmenin yönünün belirleyen unsurlardır. Birer Devlet kurumu olarak eğitim-öğretim veren İlahiyat Fakültelerinin de giderek artan etkileri söz konusudur. Devlete ait ilk ve orta öğretim kurumlarında asgari dini bilgilerin verilmesi yönünde henüz kabullenilmiş güvenli bir yapının olmaması bir handikap gibi görünse de bu konuda arayışların devam ediyor olumlu bu konuda bir farkındalığa işaret etmektedir. Nüfusun %90'ının Müslüman olduğu ülkede Toplumun kadim dini anlayışı ile İslami yöndeki etkilerin dini anlayışlarının Ehli Sünnet-Hanefi çizgide olması, dini alanda istikrarlı bir durumun ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Dünyada din merkezli acı tecrübelerin yaşanmasının, dini radikalizme karşı hassasiyetleri canlı tutması da ekstrem gelişmelerin önünü kesmektedir. Bu iyimserliğe karşılık mevcut durum, Kırgızistan'daki dini gelişmenin geleceğine yönelik sürprizlere açık bir görüntü vermektedir.

Kaynakça

- AKRAMOVA, D. “Kırgızistan’da Din Eğitimi Sorunları ve Çözüm Arayışları”, II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi 22-24 Ekim 2008, Bişkek.
- ASANOV, A. (2000), “Kırgız Respublikasında Diniy Bilim Beruununkee bir Problemları”, Oş Mamlekettik Universitetinin İlmii Jurnalı, Sayı: 1, Sayfa: 132,Oş
- ASHİMOV,D. (2003), “The Religious Faith of the Kyrgyz” Religion State&Society, c.:31, S.:2,
- AVCU S. vd. (2015), Kırgızistan’da Dini Grupların Teşkilatlanması ve Aktiviteleri, Orasam Araştırma Raporu, Bişkek
- AYDAR, H. (2009), Kırgızistan’da Dindarlaşma -Araşan İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Bağlamında- Başak Yayınları, Bişkek
- AYNAKULOVA, G. (2011), “XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başında Ceditçilik Hareketinin Kırgız Türkleri Üzerindeki Tesiri”, Türk Yurdu, Sayı:287
- BAŞER, S. (1995), Kutatgu Bilig’de Kut ve Töre’den Sevgi Toplumuna, Seyran Kitap, İstanbul
- BAŞER, S. (1991), Gök Tanrı’nın Sıfatlarına Esmâü’l Hüsna Açısından Bakış, İstanbul
- CEBECİ, S. Vd. (2014), Kırgızistan’da Dini Durum ve Din Eğitimi – Durum Analizi ve Öneriler – Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bişkek
- CİHAN, A. (2005/a), "Kırgızistan’da Din Eğitimi Veren Kurumlar", İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 14, ss. 111-124, İstanbul
- CİHAN, A. (2005/b), “ Kırgızistan’da Dini Bilinçlenmenin Toplumsal Tezahürleri”, Oş İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:8, Oş
- DORCENOV, S (1968), *Kırgızistan’da İslamın Tarihnan*, Frunze
- DORCENOV, S. (1980). İslam Bugünkü Gündö. Frunze.
- GOSUDARSTVO (1997), *Religiya i Zakon*, Bişkek, 1997, s.3-4S, Akt: Pay-M.A.Klavuz. (2009), “Kırgızistan’da bir Din Eğitimi Kurumu: Medreseler”, Uludağ Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi, cil:18, Sayı: 1, Bursa
- İSABAEVA, M, (2005), Kırgızistan’da Kur’an Eğitimi ve Müesseseleri, lisans tezi, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Oş
- İSRAİLOVA, Ç. (1999),*Tradisionoe Obshestvo Kyrgyzov v Period Russkoi Kolonizatsiivo Vtoroi Polovine Xix-Nachale Xxvv. I Sistema Ih Rodstva(19 Yy. İkinci Yarısından 20 Yy. Başlarındaki Rus Kolonileştirmesi Döneminde Kırgızların Geleneksel Toplumu ve Akrabalık Sistemi*, İlim Yayınevi, Bişkek
- KAFESOĞLU, İ. (1980), Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- KİRAZ, N.(2010), Kırgızistan’da Dindarlaşma Trendi, Bişkek sosyal Bilimler Üniversitesi, sosyoloji Bölümü, Basılmamış Doktora tezi, Bişkek
- KUTLU, Sönmez. (2009),“Avrasya Coğrafyasında Kadim Dini Bilginin Kaynakları ve Yeniden Üretilmesi Sorunu”, Avrasya İslam Şurası’na sunulan bir tebliğ, 12 Mayıs
- KUZUKULOV, T.(2015), “Kırgızistan’da Dini Kurumsallaşma ve Toplum”, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1.1, ss.:177-209,
- LENİN, V. I.(1965) “Socialism and Religion,” *Lenin Collected Works*, Cilt. 10, Moskova, Progress Publishers, <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1905/dec/03.htm>. (Erişim Tarihi 11 Aralık 2014),
- OMOROV C. (2005),“Bağımsızlık Sonrası Güney Kırgızistan’daki Dinî Durum” (bitirme tezi, Oş Devlet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bişkek
- PAY S.- A. KLAUZ. (2009), Kırgızistan’da Bir Din Eğitimi Kurumu: Medreseler, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 18, Sayı: 1, s. 247-278
- ŞARŞENALİYEV U. (2003), “İslamın Kırgızstandağı Ordu”, İslam İstorii Kırgızskoy Gosudartstvennosti, Bişkek